

door prof. dr. R. A. de Moor

Prof. dr. R. A. de Moor (1928) is sinds 1962 hoogleraar in de sociologie aan de Katholieke Hogeschool Tilburg. Hij was voorzitter van de Commissie Ontwikkeling Hoger Onderwijs en de Voorbereidingscommissie Open Universiteit. Hij is nu voorzitter van de Stichtingsraad Open Universiteit.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerden van het hoger onderwijs

De feiten

Eind februari 1982 waren er 7.891 academici als werkloos bij de arbeidsbureaus geregistreerd, 5.769 mannen en 2.122 vrouwen¹. Vergeleken met eind 1979² betekende dit een stijging met 3.100 werkloze academici.

7.891 Werkloze academici is een hoog aantal. Dat wordt duidelijk als men weet dat er in het cursusjaar 1979/80 10.832 personen voor hun afsluitend academisch examen slaagden³.

Uit de gegeven getallen mag men overigens niet concluderen dat ongeveer 80 % van onze afgestudeerde academici niet aan de slag komen. De volgende cijfers demonstren dat. Zoals gezegd, nam het aantal werkloze academici de laatste twee jaar met 3.100 toe. In dezelfde periode studeerden er, naar schatting, ruim 20.000 af. Hoewel, om verschillende redenen, het aantal afgestudeerden die een baan zochten, lager is geweest dan 20.000, mag toch wel de conclusie worden getrokken dat de

arbeidsmarkt het grootste deel van deze productie heeft opgenomen. Maakt het, voor de kans op werkloosheid, verschil uit welke universitaire studierichting men heeft gevolgd? Tabel 1 geeft een indruk van deze kansen. Juristen en economen komen het gemakkelijkst aan de slag. Dat komt waarschijnlijk omdat zij zowel voor functies bij de overheid en gesubsidieerde instellingen als bij het bedrijfsleven, industrie zowel als commerciële dienstverlening, in aanmer-

¹ Gegevens verkregen van het Ministerie van Sociale Zaken, Centraal Bureau Arbeidsvoorziening Academici.

² Raad voor de Arbeidsmarkt. *Arbeidsmarktverkenning 1981*, Sociaal Economische Raad, Publicatie nr. 5, 11 maart 1981, blz. 40, tabel 27.

³ CBS-Mededelingen, no. 7748, augustus 1981.

Tabel 1. Het aantal werkloze academici, naar geslacht en studierichting, die eind februari 1982 bij de arbeidsbureaus waren geregistreerd, alsmede het percentage dat zij vormen van de overeenkomstige groep afgestudeerden in het cursusjaar 1979/80.

Studierichting	Werkloze Academici		
	Totaal	Mannen	Vrouwen
Rechtsgeleerdheid	584 - 42%	437 - 44%	147 - 38%
Economische wetenschappen	316 - 43%	288 - 41%	28 - 122%
Sociologie/Culturele Anthropologie	542 - 132%	382 - 133%	160 - 130%
Psychologie	1.017 - 137%	630 - 141%	387 - 130%
Ped. en Andrag. wetenschappen	556 - 83%	210 - 80%	346 - 85%
Technische wetenschappen	881 - 72%	834 - 71%	47 - 127%
Medicijnen (arts)	693 - 44%	515 - 45%	178 - 42%
Tandheelkunde (tandarts)	29 - 8%	16 - 5%	13 - 34%
Diergeneeskunde (dierenarts)	71 - 63%	48 - 55%	23 - 88%
Farmacie (apotheker)	37 - 35%	17 - 22%	20 - 65%
Scheikunde	262 - 106%	233 - 108%	29 - 91%
Natuurkunde	104 - 67%	100 - 67%	4 - 80%
Wiskunde (drs. + ir.)	108 - 45%	105 - 47%	3 - 16%
Geologie c.a.	68 - 103%	59 - 95%	9 - 225%
Biologie (drs. + Wag.ir.)	548 - 115%	394 - 114%	154 - 118%
Landbouwwetenschappen	348 - 101%	274 - 101%	74 - 100%
Soc. geografie/planologie	218 - 73%	169 - 71%	49 - 80%
Bedrijfskunde (drs. + ir.)	30 - 32%	26 - 28%	4 - 400%
Politicologie	102 - 107%	99 - 113%	3 - 43%
Taalwetenschappen	468 - 73%	256 - 84%	212 - 63%
Kunstgeschiedenis/archeologie	148 - 302%	77 - 405%	71 - 237%
Geschiedenis	272 - 102%	200 - 102%	72 - 104%
Theologie (drs.)	101 - 120%	89 - 125%	12 - 92%
Overige	388	311	77
Alle studierichtingen	7.891	5.769	2.122

king komen. De werkgelegenheidsmarkt voor deze afgestudeerden is – mede door tradities – groot en gevarieerd.

Ook apothekers, tandartsen, artsen en – iets minder – dierenartsen lijken categorieën academici met iets betere kansen. Hun kansen, om te beginnen die van artsen, zullen evenwel snel slechter worden.

Het aantal nieuwe artsenplaatsen zal niet snel toenemen, het aantal nieuwe artsen daarentegen wel.

Erg ongunstig zijn op dit moment reeds de kansen voor al die academici wier salaris over het algemeen betaald moet worden uit de collectieve middelen: sociologen, psychologen, pedagogen, sociaal-

Tabel 2. Werkloze afgestudeerden, naar geslacht en soort hogere beroepsopleiding, per 10 november 1981.

Soort opleiding	Aantal Werklozen			waarvan schoolverlaters
	Totaal	Mannen	Vrouwen	
Laboratoriumonderwijs	1.180	754	426	560
Agrarisch onderwijs	571	507	64	225
Technisch onderwijs	3.296	3.213	83	899
Nautisch onderwijs	583	576	7	71
Economisch onderwijs	1.058	921	137	401
Huish. en nijverheidsonderwijs	59	11	48	29
Gezondheidszorg	1.335	378	957	735
Sociaal-pedag. onderwijs	4.578	1.788	2.790	2.009
Kunstonderwijs	2.195	1.319	876	725
Pedag. academies	9.712	3.755	5.957	3.451
Nieuwe lerarenopl.	1.067	553	514	497
Overige opl. voor onderwijsgeevenden	3.803	1.580	2.222	733
Overige	139	94	45	30
TOTAAL	29.761	15.601	14.160	10.536

geografen, politicologen, taalkundigen en (kunst)historici. Onmiddellijk moet daaraan worden toegevoegd dat ingenieurs, wiskundigen, scheikundigen, natuurkundigen en biologen er ook niet zo goed voor staan.

Hoe ziet de werkgelegenheidsmarkt er uit voor de afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs? Niet beter, eerder slechter dan voor de academici.

Eind 1979 waren 16.700 afgestudeerden van het h.b.o. als werkloos geregistreerd⁴. Dat aantal was per 10 november 1981 opgelopen tot bijna 30.000, meer dan er jaarlijks afstuderen (25.000 in 1978). Rond een derde van deze bijna 30.000

werklozen waren schoolverlaters.

In het h.b.o. treft men vrij hoge werkloosheidskansen aan voor de afgestudeerden van vrijwel alle studierichtingen. Het aantal werklozen overtrof of evenaarde het jaarlijks aantal afgestudeerden (van 1978) in alle h.b.o.-opleidingen, behalve in die van het huishoud- en nijverheidsonderwijs en in de para-medische opleidingen⁵. Ook in de laatste soort opleidingen zal het aantal werklozen, naar verwachting, echter snel toenemen.

In tabel 2 zijn de gegevens over de werkloze h.b.o.-afgestudeerden naar soorten onderwijs samengevat. Overigens zij hierbij opgemerkt dat tot nu toe de markt ook h.b.o.-afgestudeerden nog groten-

⁴ Zie voetnoot 2.

⁵ Het aantal geslaagden van 1978 wordt vermeld in het *Statistisch Zakboek 1980* van het CBS. De gegevens over de werkloosheid per 10 november 1981 zijn ontleend aan het *HBO-Journaal*, 26 januari 1982. Zij werden verkregen van het Ministerie van Sociale Zaken.

deels heeft weten op te nemen: een stijging van 13.000 werklozen bij rond de 50.000 afgestudeerden.

Verwachtingen voor de toekomst

Ook al zou de economische groei van de jaren zestig en begin zeventig zich hebben voortgezet, dan zou de werkgelegenheidsmarkt voor de afgestudeerden van het hoger onderwijs zich toch aanmerkelijk hebben verslechterd, en wel door demografische factoren. Dat geldt voor Nederland zowel als voor andere Westerse landen ⁶.

Toen op het einde van de jaren vijftig een ongewoon sterke economische groei begon, was het bestand aan hoger opgeleiden nog klein. In 1960 was het aandeel van de academici in de beroepsbevolking slechts 1,4 %, in 1971 was het nog slechts 2 % (volkstellinggegevens). Vooral in het onderwijs vonden deze academici een werkring. Werkten in 1960 nog slechts 16 % in deze sector, in 1971 was dit 26,5 %. Door de na-oorlogse baby-boom en de democratisering bood vooral het onderwijs nieuwe arbeidsplaatsen. Voor de afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs was de onderwijssector nog belangrijker. In 1971 werkte 43 % van hen in deze sector ⁷. Academici en andere hoger opgeleiden kwamen in meerderheid terecht bij de overheid en de gesubsidieerde dienstensector.

Was het bestand aan hoger opgeleiden in het begin klein, de uitbreiding ervan vroeg ook veel tijd. De gemiddelde studieduur van academici bedroeg 7½ jaar. Omdat de grote sprong in het aantal eerste-jaarsstudenten van het wetenschappelijk onderwijs pas in 1964/65 plaatsvond, betekende deze lange studieduur dat de grote uit-

breiding van het bestand aan academici eerst na 1971 plaatsvond.

Voor jongeren is met name ook van belang hoe hun leeftijdsgroep naar opleidingsniveau is samengesteld. Immers, zij vormen elkaars directe concurrenten op de werkgelegenheidsmarkt. In 1978 vormden mannen met een diploma van het wetenschappelijk onderwijs of van het hoger beroepsonderwijs 15 % van al degenen die het dagonderwijs verlieten, de vrouwen 11 %. In 1965 was dit 9 % respectievelijk 4 % ⁸.

De werkgelegenheidsvooruitzichten van hoger opgeleiden worden door de volgende factoren bepaald.

1. Het bestand groeit snel doordat

- a. de effecten van de grotere deelneming aan het hoger onderwijs, die in de jaren zestig begon, volop merkbaar worden op de arbeidsmarkt,
- b. de studenten en afgestudeerden nog steeds tot omvangrijke geboortegaargen behoren,
- c. meer dan vroeger vrouwen betaalde arbeid blijven verrichten, met name de vrouwen die hoger onderwijs hebben gevolgd en
- d. er weinig arbeidsplaatsen vrij komen door sterfte of pensionering (de hoger opgeleiden behoren hoofdzakelijk tot de groep van 25-50-jarigen).

2. Het aantal arbeidsplaatsen voor hoger opgeleiden breidt zich niet snel uit, in sommige sectoren zal het zelfs afnemen. Dat laatste zal gebeuren in het onderwijs voor kinderen op leerplichtige leeftijd en vermoedelijk ook in het daarop volgende onderwijs, omdat sinds 1971 het jaarlijkse aantal levend geboren sterk is vermindert. Hoewel het onderwijs na de leer-

⁶ *Employment prospects for higher education graduates*. O.E.C.D., Paris, 1981. Policies for higher education in the 80's. Intergovernmental Conference 12th - 14th October 1981.

⁷ Het gaat om afgestudeerden die vergelijkbaar zijn met de scholen voor hoger beroepsonderwijs die in de Wet op het Voortgezet Onderwijs zijn geregeld.

⁸ Zie CBS *Statistisch Zakboek*.

plichtige leeftijd nog voor grote uitbreiding vatbaar is, als men de deelnemingspercentages in andere Westerse landen als maatstaf neemt, zal de structuur van het huidige voortgezet onderwijs zulk een uitbreiding belemmeren. Een uitbreiding die wel gemakkelijk tot stand kan komen, is die van de volwasseneneducatie. Zij zal echter afgeremd worden door de financiële problemen van de overheid.

Deze financiële problemen zullen in het algemeen de werkgelegenheid voor hoger opgeleiden negatief beïnvloeden, omdat de collectieve sector voor hen de belangrijkste werkgelegenheidssector is.

Voor de demografische factoren die het bestand aan hoger opgeleiden bepalen zullen ertoe leiden dat de gunstige arbeidsmarktsituatie van de jaren zestig en begin zeventig voor deze categorie gedurende deze eeuw niet meer zal terugkomen.

Overigens moet hierbij in aanmerking worden genomen dat het werkloosheidspercentage voor mensen met een hogere opleiding nog steeds lager ligt – internationaal – dan het landelijk gemiddelde⁹. Dat kan gedeeltelijk worden verklaard uit het feit dat de afbraak van arbeidsplaatsen tot nu toe hoofdzakelijk heeft plaatsgevonden in de industrie, waar slechts een vrij geringe minderheid van de academici (in 1971 12 %) en van de overige personen met een hogere opleiding (in 1971 19 %) werkzaam is. Vermoedelijk speelt hierbij ook een rol – en zal steeds sterker een rol gaan spelen – dat iemands arbeidsmarktpositie sterker is naarmate hij/zij meer opleiding heeft genoten. Te verwachten valt daarom dat een 'overschot' aan hoger opgeleiden niet tot een dramatisch hoog werkloosheidspercentage voor deze categorie zal leiden, maar tot het aanvaarden – in steeds grotere omvang – van functies beneden het opleidingsniveau. Een groot deel van de pas afgestudeerden en van de komende generaties afstuderen-

den zal er aan moeten wennen dat een diploma van hoger onderwijs geen zekerheid biedt dat een werkkring in het verlengde van die opleiding kan worden verkregen.

Voor de afgestudeerden van beroepsspecifieke opleidingen zullen daardoor grotere problemen ontstaan dan voor anderen.

Te denken valt hierbij vooral aan de afgestudeerden van onderwijzers- en lerarenopleidingen, van het sociaal-pedagogisch onderwijs en – over enkele jaren – van het paramedisch onderwijs binnen het hoger beroepsonderwijs en aan de afgestudeerden van de medische, diergeneeskundige en tandheelkundige en – tot op zekere hoogte – ook van letteren-faculteiten in het wetenschappelijk onderwijs.

Niet ondenkbaar is dat de ontwikkelingen op de deelmarkten voor genoemde afgestudeerden aanmerkelijke verschuivingen teweeg zullen brengen in de aantallen studenten die de verschillende universitaire en hogere beroepsopleidingen volgen.

Welk beleid?

Welk beleid is er – in het licht van de gegeven feiten en verwachtingen – aan de overheid aan te bevelen? Bij deze vraag moet zowel het onderwijs- als het arbeidsmarktbeleid worden betrokken. Laat ons allereerst vaststellen welke maatregelen geen oplossing kunnen bieden.

Voor al door werkgevers wordt vaak gesteld dat de inhoud van het onderwijs beter moet worden afgestemd op de eisen van de arbeidsmarkt. Wat ook de waarde of onwaarde van deze uitspraak moge zijn, duidelijk is dat deze weg geen oplossing biedt. In de periode 1955-1975 kwam iedere afgestudeerde aan de slag, omdat er een tekort aan mensen met een hogere opleiding was (of in ieder geval voldoende geld om hem/haar aan te stellen), in de jaren tachtig en negentig zullen er eenvoudig veel te veel afgestudeerden zijn,

⁹ Zie voetnoot 6.

hoe perfect zij ook zijn voorbereid op de beschikbare functies. Hiermede zij niet gezegd dat in het onderwijs niet beter zou kunnen worden ingespeeld op te verwachten economische en technologische ontwikkelingen: op ontwikkelingen op het gebied van bijvoorbeeld micro-processoren, biotechnologie, informatietechnologie. Zo'n inspelen is nodig om de groei van de economie te bevorderen en langs deze weg draagt het iets, maar niet veel bij tot de vermindering van het onderhavige probleem.

Het gaat primair om een kwantitatief probleem. Is dan niet de meest voor de hand liggende manier om dit probleem op te lossen dat wij vraag naar en aanbod van hoger opgeleiden met elkaar in evenwicht brengen door het aanbod te beperken? Laat ons veronderstellen dat die beperking zou plaatsvinden door de instelling van numerus fixi in het wetenschappelijk en in het hoger beroepsonderwijs met ingang van het cursusjaar 1983/84.

Een eerste constatering is dat daarvan pas een gering effect te verwachten is tegen eind 1987, een tweede dat de deelneming aan het hoger onderwijs over de hele linie sterk beperkt zou moeten worden, omdat het overschot reeds vrij groot is en gedurende de eerstkomende vijf jaar nog onbelemmerd zal toenemen. Kortom, de ingreep zal drastisch moeten zijn en een evenwicht tussen vraag en aanbod zou eerst in de loop van de jaren negentig kunnen worden bereikt. Op afzienbare termijn is het nut van zo'n beleid dus gering. Dit beleid zou verder inhouden dat de overheid (of met haar instemming de onderwijsinstellingen) aan een grote groep jongeren (en ouderen) de toegang tot enige vorm van hoger onderwijs ontzegt en daarmee de gelegenheid ontnemt zelf maximaal invloed uit te oefenen op hun maatschappelijke kansen. Daardoor is zo'n beleid politiek onhaalbaar. (Ik acht het overigens ook onwenselijk omdat het onderwijs op meer doeleinden gericht dient te

zijn dan dat van beroepsvoorbereiding.) De ondeugdelijkheid, onhaalbaarheid en onwenselijkheid van een numerus fixus beleid gelden het onderwijs als geheel. Zo'n beleid kan in bepaalde gevallen toch overweging verdienen. Ik denk dan met name aan opleidingen waarmee men als regel alleen een bepaalde kant op kan, zoals de onderwijzersopleidingen, en vooral aan die opleidingen die ook nog erg duur zijn, zoals de medische.

Wat valt er dan nog aan beleid te voeren? Ik denk dat het goed is dat we ons realiseren dat in de jaren zestig uitdrukkelijk gekozen is voor een zo groot mogelijke deelneming aan het onderwijs na de leerplichtige leeftijd. De redenen daarvoor zijn nog steeds geldig: gelijkheid van kansen en ontplooiing van de persoon. Bovendien dient het onderwijs de burgers niet alleen voor te bereiden op betaalde arbeid, maar ook op deelneming aan politieke, maatschappelijke en culturele activiteiten. De consequentie van dit onderwijsbeleid voor het arbeidsmarktbeleid dient aangevoerd te worden, ook wanneer het niet mogelijk blijkt voldoende functies te creëren die passen bij de gevolgde opleidingen. Deze consequentie is dat een opleiding niet langer rechten kan geven op de arbeidsmarkt: geen speciale inkomensrechten, geen recht op functies uit een bepaalde categorie.

Hiermee wil ik niet zeggen dat er geen maatregelen van onderwijsbeleid of van arbeidsmarktbeleid wenselijk en mogelijk zijn waardoor iets wordt gedaan aan de problemen die nu voor de afgestudeerden van het hoger onderwijs gaan ontstaan. Tot nu toe heb ik alleen willen toelichten dat er geen beleid is te voeren, waardoor te voorkomen is dat er aanzienlijk meer mensen met een hogere opleiding op de arbeidsmarkt zullen komen dan in overeenkomstige functies geplaatst kunnen worden.

Wat is er dan wel mogelijk en gewenst?

Op het gebied van het onderwijs is een snelle, vergaande aanpassing nodig van de programma's. Want al is het niet mogelijk door nieuwe of vernieuwde opleidingen te bereiken dat alle afgestudeerden een daarbij passende functie vinden, wel kan worden voorkomen dat sommige groepen afgestudeerden in een doodlopende opleidingsstraat terecht komen. En ook kan bereikt worden dat opleidingen beter gaan aansluiten bij de maatschappelijke mogelijkheden om het geleerde te benutten.

De richting van de wenselijke veranderingen is als volgt te karakteriseren:

1. Een verschuiving van het aantal studenten van beroepsspecifieke opleidingen naar opleidingen die kennis en vaardigheden bijbrengen die de flexibiliteit op de arbeidsmarkt vergroten.

2. Korte, aanvullende opleidingen in deeltijdse vorm voor afgestudeerden die in hun werkkring een tekort aan bepaalde beroepsspecifieke kennis of vaardigheden blijken te hebben.

Veel instellingen in het hoger beroepsonderwijs zullen zich op korte termijn moeten omschakelen willen zij blijven bestaan. Daarbij valt te denken aan pedagogische academies, nieuwe lerarenopleidingen en sociale academies. Zij zullen een breder programma-aanbod moeten ontwikkelen, voor een grotere verscheidenheid van beroepen en functies. In Engeland hebben de teacher training colleges dit proces reeds doorgemaakt.

In het wetenschappelijk onderwijs zullen de faculteiten van de letteren er rekening mee moeten houden dat hun afgestudeerden op grotere schaal zullen moeten concurreren met de afgestudeerden van andere faculteiten om de banen bij de overheid, het bedrijfsleven en de maatschappelijke instellingen. Verbreding van programma's kan daartoe bijdragen. In het wetenschappelijk onderzoek en in het wetenschappelijk onderwijs zal nog slechts een kleine minderheid van afgestudeerden

werk kunnen vinden. Ook dit gegeven zal in aanmerking moeten worden genomen.

Het arbeidsmarktbeleid zal er op gericht moeten zijn de kansen van jonge afgestudeerden te verbeteren, maar zal ook de nadelige gevolgen moeten verminderen die een geringe toestroom van jonge mensen voor het hoger onderwijs en voor het wetenschappelijk onderzoek heeft.

Deels zullen de betreffende maatregelen van algemene aard zijn: verdeling van de beschikbare arbeidsmogelijkheden over allen die tot werken in staat en bereid zijn, met de daarbij behorende inkomsteruggang.

Er zijn echter ook specifieke maatregelen mogelijk. Ik doe twee suggesties.

Het wetenschappelijk corps van de universiteiten en hogescholen heeft als regel twee taken: het geven van onderwijs en het verrichten van onderzoek. Vele leden van dit corps hechten zeer aan het wetenschappelijk onderzoek, maar vinden dat zij er, om verschillende redenen, niet voldoende tijd voor kunnen vrijhouden. Het is niet ondenkbaar dat een deel van hen er een inkomensoffer voor over zou hebben om periodiek de werktijd geheel aan het onderzoek te kunnen besteden. Voor de kwaliteit van het onderwijs zou dit ook goed zijn, terwijl daarnaast nog andere maatschappelijke voordelen van een grotere onderzoeksproductie verwacht mogen worden.

De minister van onderwijs en wetenschappen zou nu het volgende kunnen toestaan. Leden van het wetenschappelijk corps *mogen* om de vijf jaar tegen doorbetaling van 80 % van hun salaris, en zonder daarvan andere nadelen te ondervinden, een jaar geheel aan onderzoek wijden. De daardoor vrij komende middelen mogen de instellingen gebruiken voor het aanstellen van jonge wetenschappelijke medewerkers voor een periode van maximaal vier jaar. Zekerheid zou dienen te

bestaan dat deze vrijwillige keuze op de duur geen opgelegde verplichting wordt, en dat deze maatregel er niet toe leiden zal dat op andere wijze de middelen verminderd worden.

Een tweede maatregel zou ook voor het hoger beroepsonderwijs kunnen gelden. In het hoger onderwijs is veel kennis aanwezig waarover kleine en middelgrote bedrijven niet beschikken, maar die wel voor hen van belang is. Binnen het kader van een innovatiebeleid kan het nuttig zijn dat zulke bedrijven, voor omschreven projecten, over deskundigen uit het hoger onderwijs kunnen beschikken.

Daarvoor zouden zij van de overheid subsidie op de salarislaster van deze deskundigen moeten kunnen krijgen. Deskundigen uit het hoger onderwijs kunnen dan voor de duur van het project bij een be-

drijf gedetacheerd worden, de onderwijsinstelling krijgt de salariskosten volledig vergoed en kan daarvoor jonge medewerkers voor een bepaalde periode aanstellen. Andere voordelen van zulk een maatregel zijn: docenten uit het hoger onderwijs blijven in contact met de praktijk, de mobiliteit vanuit het hoger onderwijs naar het bedrijfsleven kan er door worden bevorderd, waardoor voor jonge mensen plaatsen vrijkomen in het hoger onderwijs, en een aantal bedrijven zal na afloop van het project besluiten eigen deskundigen aan te stellen. Hierdoor worden nieuwe plaatsen voor hoger opgeleiden geschapen.

